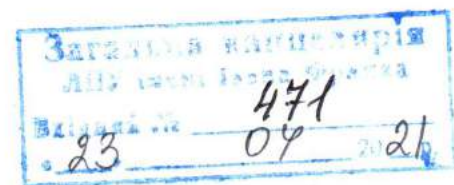

Відгук
офіційного опонента
про дисертацію на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук Шмілик Ірини Дмитрівни
«Морфологічна варіантність у поезії Івана Франка: іменні частини мови»
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Київ, 2021)

В історії української літературної мови, зокрема й другої половини ХІХ – початку ХХ ст., є ще чимало питань, які, хоча й не залишалися поза увагою дослідників, проте потребують докладного комплексного вивчення і поглибленого осмислення з позицій сучасних досягнень лінгвістики. Одну з таких прогалин заповнює дисертаційна праця І.Д. Шмілик, присвячена дослідженню морфологічної варіантності іменних частин мови в поезії І. Франка у проєкції на тогочасні мовотворчі процеси.

Співіснування граматичних варіантів – органічна властивість мовної системи на різних часових зрізах, необхідна передумова вироблення мовної норми. Функціонування варіантів у текстах видатних мовних особистостей проливає світло на специфіку мовних тенденцій, процесів і явищ певної доби. Саме тому розглядана дисертаційна праця І.Д. Шмілик, у якій виявлено динаміку варіантності іменних частин мови в прижиттєвих виданнях поезій І. Франка в контексті взаємодії західноукраїнського і східноукраїнського варіантів української літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з урахуванням наслідків цього процесу для становлення норм єдиної української літературної мови, є актуальною.

Явище варіантності в українській мові привертало увагу вітчизняних лінгвістів. Цих питань торкалися зокрема О. Васецька, І. Вихованець, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Т. Коць, І. Кузьма, О. Тараненко, І. Царалунга та ін. Проте І.Д. Шмілик у своїй дисертації *вперше в українському мовознавстві* шляхом комплексного аналізу варіантних форм іменних частин мови в прижиттєвих виданнях поезій І. Франка і зіставлення їх із морфологічними

варіантами, кодифікованими в східноукраїнських та західноукраїнських граматиках кінця XIX – початку XX ст., виявила динаміку морфологічної варіантності у процесі авторського текстотворення, що дозволило уточнити роль мовної практики письменника у витворенні граматичних норм української літературної мови. Ці здобутки дослідниці зумовлюють *наукову новизну* результатів дисертаційної праці.

Отримані висновки дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення морфології української мови, історії української літературної мови, діалектології та читання відповідних університетських курсів, а також спецкурсів, присвячених ролі Івана Франка у становленні норм української літературної мови, що визначає *практичну цінність* дисертаційної праці І.Д. Шмілик.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження зумовлене його внеском у розбудову теоретичних засад поглибленого вивчення морфологічної варіантності в українській мові, зокрема розробкою критеріїв такої варіантності.

Мети, зазначеної в дисертації, дослідниця досягла, розв'язавши шість логічно й чітко окреслених завдань із застосуванням відповідних наукових методів, якими вона добре володіє, що й забезпечило достовірність отриманих результатів.

Об'єкт і предмет дослідження сформульовано чітко.

Матеріал дослідження і мета дисертаційної праці зумовили її структуру. Побудова дисертації струнка й логічна. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (271 позиція) та 3 додатків. Повний обсяг роботи – 222 сторінки, основний зміст викладено на 170 сторінках.

Дисертаційна праця І.Д. Шмілик спирається на міцне теоретичне підґрунтя, на здобутки української лінгвістики XX – початку XXI ст., ґрунтовно проаналізовані й осмислені у проекції на проблеми сучасної

історичної лінгвістики. Про це свідчать зокрема 1-й розділ дисертації та список наукової літератури.

Джерельною базою дисертаційного дослідження стала картотека, створена на основі суцільної вибірки з прижиттєвих видань поетичних збірок І. Франка (від 1876 до 1914 р.), з якої проаналізовано понад 4000 словоформ, а також східноукраїнські й західноукраїнські граматики та лексикографічні праці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Природно, що в першому розділі «Варіантність у сучасному мовознавстві: теоретичний аспект» дослідниця ґрунтовно розглянула наявні в лінгвістиці підходи до тлумачення варіантності, окреслила критерії визначення морфологічної варіантності та методологію дослідження варіантних форм іменних частин мови.

До заслуг дослідниці зараховуємо чітке визначення кола термінів, які є базовими для дисертації, що спричинило ясність метамови, а також відобразило системність і чіткість концепції дослідження. І.Д. Шмілик добре показала співвідношення мовної норми і варіантності, варіантності та синонімії, заглибилася у наявні класифікації варіантів слів, обґрунтувала власне розуміння морфологічної варіантності.

Другий розділ дисертації присвячено ролі І. Франка в розвитку української літературної мови в контексті мовотворчих тенденцій кінця ХІХ – початку ХХ століття. Дисертантка ґрунтовно розглянула передумови і причини виникнення варіантів української літературної мови в ХІХ ст. – східноукраїнського та західноукраїнського, проаналізувала відмінності цих варіантів, описані в граматичних студіях С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Є. Тимченка та В. Сімовича, а також висновки, яких доходили мовознавці. Дисертантка слушно відзначила роль «Граматики» (1893) С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, яка спиралася на фонетичний правопис, у становленні правописних норм.

Значну увагу приділено мовному феномену Івана Франка. Вважаємо слухним те, що І.Д. Шмілик ґрунтовно вивчила еволюцію його мовознавчих

поглядів, показала його шлях до осмислення необхідності творити єдину українську літературну мову шляхом зближення її західноукраїнського та східноукраїнського варіантів, а також застосування письменником теоретичних постулатів на власній мовній практиці. Проаналізувавши лінгвальні чинники, які вплинули на формування мовної особистості письменника та його індивідуального мовного стилю, дослідниця переконливо показала, що основними з них були розмовно-народна мова південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинська група говорів; західноукраїнська літературно-мовна традиція в поєднанні з літературно-мовною традицією Східної України. До здобутків дослідниці зараховуємо параграф 2.3.2, у якому досліджено процес редагування І. Франком його ранніх поезій у процесі підготовки їх до видання (перевидання), що засвідчило усвідомлення ним необхідності витворення єдиної літературної мови в Україні.

Третій і четвертий розділи дисертаційної праці засвідчують, що І.Д. Шмілик глибоко осмислила явище морфологічної варіантності в контексті історії української літературної мови. У третьому розділі «Іменник у поетичних творах І. Франка» ґрунтовно проаналізовано варіантні морфологічні форми іменників, засвідчені в поезіях письменника, з урахуванням особливостей словозміни цього лексико-граматичного класу в українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. та з проєкцією на описи розглянутих відмінкових форм у східноукраїнських та західноукраїнських граматиках. Докладно описано варіантні словозмінні форми іменників І відміни в давальному, орудному та місцевому відмінках однини, знахідному та орудному множини; іменників середнього роду II відміни в називному, знахідному, орудному, місцевому відмінках однини; іменників чоловічого роду II відміни в родовому, давальному, знахідному, орудному, місцевому відмінках однини та родовому, знахідному, орудному, місцевому множини; іменників III відміни в орудному відмінку однини та родовому й орудному

множини, а також множинних іменників у називному, родовому, знахідному відмінках.

Дослідниці вдалося виявити в поетичних текстах прижиттєвих видань І. Франка чимало варіантних відмінкових форм іменників, з'ясувати, яким варіантним флексіям письменник надавав перевагу; довести, що важливу роль у виборі того чи того варіанта форми слова відігравала ритмомелодика тексту, а також простежити деякі зміни в наступних перевиданнях поезій письменника, які постали як наслідок редагування й відображали мовні уподобання редактора саме на той конкретний час.

У четвертому розділі «Інші іменні частини мови у Франковій поезії» досліджено варіантність прикметникових та займенникових форм. Вичерпно описано варіантні форми прикметників за формою (повна/неповна; стягнена/нестягнена), належністю до групи (тверда/м'яка), за парадигмою відмінювання і ступенями порівняння, а також варіантні словозмінні форми особових, зворотного, присвійних та вказівних займенників. Дисертантці вдалося показати, як шляхом уживання морфологічних варіантів І. Франко намагався поєднати західноукраїнські та східноукраїнські традиції літературної мови у своїх поетичних доробках, хоча часом вплив галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя переважав.

Уважне ставлення дослідниці до мовного матеріалу дозволило їй шляхом зіставлення ранніх і пізніше редагованих автором поезій виявити цінні факти, які засвідчують, як змінювалася мовна свідомість І. Франка.

Доречними в усіх розділах є таблиці варіантних форм у поезії І. Франка, які унаочнюють результати здійсненого аналізу.

Загальні висновки ґрунтовні, у них відображено здобутки і перспективи здійсненого дослідження.

Високо оцінюючи дисертаційну працю Ірини Дмитрівни Шмілик, дозволимо собі водночас висловити деякі зауваження й міркування.

1. Вважаємо, що твердження дослідниці про те, що «аналіз варіантних словоформ у мові поетичних творів І. Франка здійснено за допомогою

порівняльно-історичного методу», потребує уточнення. Як відомо, термін *порівняльно-історичний метод* у лінгвістиці зазвичай уживають у значенні «спосіб визначення генетичних відношень між мовами і відтворення напрямів доісторичного розвитку мов на підставі виявлених конкретних ознак звукової спорідненості семантично тотожних чи близьких морфем порівнюваних мов та історичної послідовної зміни їхніх варіантів у межах однієї мови» [*Мельничук О.С. Порівняльно-історичний метод у мовознавстві // Українська мова: енциклопедія. – К.: вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 468 – 469*]. Дисертантка, на нашу думку, використала окремі результати історико-лінгвістичних реконструкцій, здійснених цим методом.

2. Вважаємо, що потребує корекції таке твердження дослідниці: «Аналіз лексики поетичних творів письменника засвідчує, що в її складі є немало слів, запозичених з **російської чи старослов'янської** мов [*виокремлення наше – Л.Г.*], які, звичайно, не стали нормативними для української мови ні тоді, коли він писав, ні в новітні часи» (с. 62). На нашу думку, лексику поетичних текстів письменника варто було б розглянути крізь призму староукраїнської книжної традиції: дуже часто слова, які сучасному носієві української мови видаються російськими, насправді є нашою староукраїнською спадщиною; здебільшого вони праслов'янські з походження, засвідчені староукраїнськими пам'ятками задовго до приєднання України до Росії. Відомо, що лексика староукраїнської літературної мови (особливо її слов'яноруського різновиду) містила чимало елементів, спільних зі староросійською літературною мовою. Оскільки сучасна російська літературна мова продовжила традиції староросійської літературної мови, а нова українська літературна мова постала вже на народній основі, багато слів старої української літературної мови українці XXI ст. кваліфікують як російські.

Проте якщо сучасний читач розгорне «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського і С. Недільського (Львів, 1886), авторів якого з огляду на

час і місце видання цього лексикону навряд чи можна запідозрити у прагненні сфальсифікувати сутність тодішньої української мови в Галичині, то в реєстровій частині побачить *бедрó, бóдрий, болізнъ, будьто, вець, веществó, времне, время; вóздух, воздухóвий, воздушний; вопль, втóрий, глибокий, год, грабитель, грязь, денéжка, денéжный; дійствóване; дійствува́ти; ділане, ділатель, ділати; дово́льний, дурак, еслі, желати, желізо, жизнь, жолудок, завісливий, зьвізда, иль (і́ли), каждый, кожа, конéць, котóрий, краска, кончати, куда, ли, лікарство, лучший, любéзний, мисль, многий, нельзя́, немного, ну́жний, обиджати, плясати, по́слі, пословиця, совіт, сюда, теліга, тиква, тишина, тогда, трудно, тот, туда, хватати, хворóст, хоть, цвіток, шутити, шутка; язык у значенні «мова» та ін. Це не лексика російської мови, а надбання української книжної традиції попередніх століть.*

3. На нашу думку, говорячи про вплив язичія на варіантність у мовній практиці І. Франка, потрібно мати на увазі, що воно теж нерідко спирається на збереження граматичних елементів староукраїнської книжної традиції (наприклад, флексія *-ам* у місцевому відмінку множини іменників чоловічого роду (*по слідам*)).

4. Цікаво було б з'ясувати, чи вплинула на мовну практику І. Франка мова Т. Шевченка, адже, як відомо, на початку ХХ ст. саме вона була зразком, який наслідували і в Східній Україні, і в Західній. У Шевченка знайдемо зокрема і варіантність форм родового відмінка однини іменників чоловічого роду *світа/світу, народа /народу*, множинних іменників *люде / люди* тощо.

Висловлені міркування не стосуються концептуальних положень дисертаційного дослідження і не применшують його високої наукової вартості. Дисертація Ірини Дмитрівни Шмілик – це оригінальна завершена самостійна наукова праця.

Дисертаційна праця пройшла достатню апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах та

симпозіумах. Дисертантка опублікувала 9 одноосібних статей, зокрема 4 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонній колективній монографії, 4 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Публікації та автореферат повно відбивають основні положення та результати дисертаційного дослідження.

Рецензована дисертаційна праця «Морфологічна варіантність у поезії Івана Франка: іменні частини мови» відповідає спеціальності 10.02.01 – українська мова та вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі всіма змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016, № 943 від 20.11.2019, № 607 від 15.07.2020), а її автор, Шмілик Ірина Дмитрівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
та прикладної лінгвістики
Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Л.П. Гнатюк

Підпис Л.П. Гнатюк стверджую